

RZEZAĆ (101) *vb impf*

rzezać (30 + *kust*), **rzazać** [*oboczność dotyczy tylko form inf, praet, con oraz impers*] (13); *rzazać BartBydg, BielSat, ModrzBaz, ReszPrz, BielSenJoach*; *rzezać* : *rzazać LibMal (1:2), BielKron (1:3), SienLek (kust:2), BudBib (3:1)*.

e oraz *drugie a jasne* (w tym w a 2 r. błędne znakowanie); *rza-* (9), *rzã-* (1) *BielSenJoach*.

inf *rzezać, rzazać* (16). ◇ *praes* 1 sg *rzeżę* (6). ◇ 2 sg *rzeżesz* (1). ◇ 3 sg *rzeże* (18). ◇ 1 pl *rzeż(e)my* (1). ◇ 2 pl *rzeżecie* (1). ◇ 3 pl *rzeżą* (18). ◇ *praet* 2 sg *m -s rzazał* (1). ◇ 3 sg *m rzezał* (7). *f* *rzeżała* (1). ◇ 3 pl *m pers* *rzezali* (10). *subst* *rzeżały* (2). ◇ *fut* 2 pl *m pers* *będziecie rzezać* (1). ◇ [3 pl *m pers* *rzazać będą.*] ◇ *imp* 2 sg *rzeż* (3) *BielKron, WujNT* (2), *rzeż* (1) *GrabowSet, rzeży* (1) *RejZwierz*. ◇ 1 pl *rzeżmy* (1). ◇ 2 pl *rzeżcie* (1). ◇ 3 pl *niech rzeżą* (1). ◇ *con* 3 sg *m by rzazał* (1). ◇ *impers praet* *rzeżano* (4); *-ano* (3) *BudBib, CzechRozm, PudłFr*; *-ano* (1) *GórnRozm*. ◇ *part praes act* *rzeżąc* (5).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Ciąć, nacinąć, ucinąć, rozcinać; scindere BartBydg, Mącz, Calep, Cn; secare Mącz, Modrz, Cn; concidere Calep, Cn; caedere, dolare PolAnt; incidere Vulg; conscindere, discindere, findere Cn* (47) : *BartBydg* 234b; *Seco, Siekę/ rościnam/ rzeżę. Mącz* 377b, 371d; *Lecz á co wádzi [...] żebym był iáko oslá/ ktora ácz lámá rzazać niemoże/ wśzákże ine naczynia do rzázania oftrzy? ModrzBaz* 2; *Decusso – Nakrziz rzeze. Calep* 293a, 231a, 954a.

rzezać co (12): *LibMal* 1547/129v; [*na wyspie Porne*] z Ryżu pieką chleb/ pićie co z roźdzek Pálmowych ćieczę kiedy ie rzeżą *BielKron* 446, 15; *StryjWjaz* C3v; [*Dydoną*] wnet fobie kupiá/ Ziemie nie więcey iedno/ coby okrażyła/ Wołowa fkorá: tedyż rzeżác ią kazawfzy/ Co naciesny być mogło/ y otoczyć dáwfzy. Plác niemáły/ ná którym miáfto zbudowála/ A to miáfto/ Kártágo/ lámá zás przezwála. *PudłDydo* A2v. Cf *rzezać co czym, Zwroty*.

rzezać co czym (1): *Mącz* 374b cf *Szereg*.

Zwroty: [»drzewo rzezać«: Wóz drewny bosy oprawiony żelazem, pług z dobrymi żelazmi, piła, co drzewo rzeżá, świdrów 3 *InwSzlachKal* 1569 nr 22.]

»obrus [przed kim] rzezać« [*na znak niechęci*] (2): A onych iakobyfmy tu przepomnieć mieli? Ktorzi ani fiefć za ftoł zpodeyrzanym chćieli. Obrus przed nim rzezali/ talerz nożmi kłoli *KochSat* B2; *GórnRozm* L2v.

Szereg: »temperować albo rzezać« (1): *Gladiolus scriptorius, Scripturał/ nożyk* którym piórká temperuyá álbo rzeżá ku pińaniu. *Mącz* 374b.

Przen [co] (1) :

[*Zwrot: peryfr.* »skrzydły wiatr rzezać« = *latać*: A *Ardea [miasto]* płomieniem w popiół obrócona/ Teraz [*jako ptak, łac. ardea = czapla*] fkrzydły wiátr rzeże pod niebo wniešiona. *VegKmita* 10.]

a) *O wysokich budowlach* (1) :

Zwrot: »rzezać obłoki« (1): Támże zás od tąd poniešie ćię wodá Przeltronnym wártem áż do Wyfzegrodá/ Kędy ná práwo grod bárzo wyfoki Rzeże obłoki. *KlonFlis* F4v.

a. *Odcinać, oddzielać cięciem [w tym: co* (13)] (18) : gdy czás przydzie miefiácá *Grudniá/ rzeżá [w Sycylii]* przy ziemi on rogoz cukrowy *BielKron* 276v, 322; Włásnie iáko Ruś mowi: ieden idzie

k lefu/ Y ręczniká nie rzeżąc: drugi człezde [= *biegnie*] k biefu. *KlonWor* 68; [rzazacz scindo i(d est) separare, frangere {dividere, seccare, separare} *ReuchlinBartBydg* T4].

rzezać od czego (2): Item powyada ze then Ian Knaflye [*tj. ozdoby*] ńrzebrne myedzi lyudzmy rzazall od fukyen *LibMal* 1546/113, 1547/129v.

rzezać komu (1):[*Teobaldus Greków pojmał i kazał wałaszyć*] páni lie wyrwála/ Twarz łobie podrápawłzy/ ná Krolá wołála. Iełłizes to cnotliwy/ iż niewiáły draźniłz/ Y náłze włafne bierzefz/ y łam liebie błáźniłz. Przecz im vřzu nie rzeżefz *RejZwierz* 20v.

rzezać czym (2): iedz iągody iego [z *winnicy bliźniego*] coł lie chce/ iedno daley nie wynoř/ tákież praźmo ze zboża/ iedno kołá álbo řirpem nie rzełz. *BielKron* 44; *GostGosp* 150.

Zwrot: »mieszki rzezać« (2): TY złodzieie ktorzy we dne krádná/ mieřzki wácki/ kálety kryiomie rzeżá/ thák znáczá. Zá pierwřzym kradźieřtwem ie ná twarzy cechuiá. *GroicPorz* kkv; Kiedy łzczęście nie łłuzy káźdy řwego řtrzeże: Ow [złodziej] koźik náoftrzywřzy/ cudze mieřzki rzeże. *KlonWor* 36.

W przen (1) : Doymy Rzeczřpolitá: rzeźmy złote groná: Włzák bogáta winnicá/ nábráne wymioná. *KlonWor* 13.

Przen (1) : TEn wierřz [...] Woiewodo tobie Ofiáruię wiedzác to/ żeř swoiey oyczyzny Ieřt tákim pilnym řtrożem/ [...] Coř nam w tych czářiech nieraz doř iáłnie pokazał/ Y wiecznie tymeř lie nam vdał/ żeby rzazał Znas káźdy řlepá zazdrořć/ gdyby inák řmiála Mowić/ á Ąiebie czárnym řwym iádem řięgála. *BielSenJoach* 3v.

a. *Przeprowadzác zabieg chirurgiczny: przecinác lub wycinác* (6) : Lithotomus. Eyn řteyn řchneyder. Lyekarz ktory rzeże kámyenye *Murm* 71; Obstetrix, baba pomoczna, czo pápký [= *pępowiny*] rzeze *BartBydg* 100; A thák gdy by lie kto miał dać rzezác albo przepalać na niektorym mieřcu żelazem goráczem/ napierwey ma wziác ten trunek [z *ziela pokrzyku*] aby nie poczuł *FalZioł* I 87a; á przetho thego prochu [z *ziela pokrzyku*] Barwierze vřywaiá kiedi członek iaki chczá rzezác. *FalZioł* I 87a; [Nadziewám się [...], iż to *apostema* rzazác będą, ktore jest u jej k(rolewskiej) m(iłořci) na řywocie *ListyPol* III 1551 87].

rzezać kogo (2): vczyńże gáłuzki iáko źiárna grochowe [z *mirry, łaktuki, biálego maku i pokrzyku*]/ á podkadź kogo chcefz áby řpał: ták vřypiáia ony ktore máia řzázác [kust: rzezác] *SienLek* 57; Obudzenie řnu twárdęgo/ w ktorym człowieká rzeżá *SienLek* S[ss]3v.

[*Zwrot*: »rany rzezác«: czo rany rzeze y lyeczi chirurgicus i(d est) medicus manu et ferre precisionem operans *ReuchlinBartBydg* g4v.]

b. *Ranić, kaleczyć cięciem* [kogo, co] (9) : Náđ vmárłym nie będziecie rzezác Ąiála wáłřego/ áni iákiego znáku ábo piáthná łobie czynić *Leop Lev* 19/28; Y kazał iá [cesarz řw. *Martynę*] drugi raz ná palu rořciágnáć/ y Ąiáło ná niey rzezác. *SkarŻyw* 21; y przybili mu [řw. *Teodorowi*] ręce y nogi/ y mieyřcá táiemne przebodli: [...] w oczy mu řtrzelác kazałi/ á drudzy/ wřtydliwe człońki [!] iego poprzech rzeżáli. *SkarŻyw* 188, 580; *GórnTroas* 47.

rzezać komu, czemu (*żywotne*) (2): ná Seymie potáiemnie vřádzili káźdey biáłley głowie ktora lie vrodzi/ y ktore teraz řá/ żeły pod kolánem rzezác/ áby łobá niewładneły. *BielKron* 320v. *Cf* *Zwrot*.

rzezać czym (1): *SkarŻyw* 273 *cf* *Szereg*.

rzezać po czym (1): Drugiego dnia [cesarz] zrozumiałszy itateczność Mártiny S. kazał ią nágą po wŕzytkim cieie rzezać *SkarŻyw* 21.

Zwrot: »gardła [czemu (żywotne)] rzezać« = *zabijać* (1): To rzekszy gardła owcom rzezał, a zarznione Kładł na ziemi *KochMon* 29.

Szereg: »kłóc i rzezać« (1): dzieciom go [św. Marka] telz y zączętom [lege: zączętom] [...] /fcrypturalikámi kłóc y rzezać kazáli *SkarŻyw* 273.

c. [*Krajać, ciąć na kawałki* [co]:

Szereg: »bić i rzazać«: gdyż *idolathyta* nic inego nie fą/ iedno mięsá/ ktore ná ofiary bałwanom bito y rzazáno/ á potem zwárzywŕzy w bałwanicach [...] iedziono *BudUrząd* 120v.]

d. *Siekać na kawałki* [co] (3) : Rzezanie śieczki bydłu/ wymiárem á rządnie/ y koleią: á zwłáfczchá kędy czeládzią rzádną domową tego nie rzeżá. *GostGosp* 88.

Zwrot: »sieczkę rzezać« (2): *BielSat* D3v; Wołku tákież karmimy/ Krowkę pilno páliemy/ domá iey fieczkę rzeżemy/ fcielemy/ zápieramy. *RejZwierc* 95.

2. *Szlifywać* (o obróbce kamieni) [co] (4) : y poftánowił [*Dawid*] rzemieŕlniki co rzeżá kámienie gránowite ná budowanie domu Bożego. *BudBib* 1.Par 22/2, 3.Reg 5/18, 4.Reg 12/12.

rzezać czym (1): Thakiefz theż Adamas kamień barzo twardi: ktorim drogie kamienie rzeżá dla iego twardości wielkiey. *FalZioł* IV 55d.

3. *Kastrować; castrare, eunuchare, evirare* Cn [kogo] (2) : Drudzy zaś v poganów i zwielkiéi części v żydów/ na wymyślali niezliczonych Bałwánów [...] i naczynili iem rozlicznych chfál/ fktórych drugie na oko niezbożné były/ iako fyny palić [...] /famyh fiebie rzezać/ panienki i infzá pleć [!] niewieścią na płotę wyftawować i infzé *MurzNT* 73v.

Szereg: »rzezać i wałaszyć« (1): A gdy vftáwicźnie ná ony niepokoie [tj. *zapalenie cielesne i pobudki nieczyste*] pomocy Bołkiey wzywał [*Ekwicjan*]: nocy iedney ftánął przy nim Anioł/ y kazał go rzezać y wáláfczyć *SkarŻyw* 211.

4. *Ozdabiać nacinaniem lub wycinaniem* [w tym: co (3)] (4) : Trudna fprawá z chytrym nokciem Bo by tesz niemiał domierzyć Mułisz brác kiedyc chce wierzyć Tesz ten niemyfli o woynie Zeydzieć mu fie rzeżąc ftroynie *RejRozpr* 13v.

[*W połączeniu szeregowym*: Niewiem co zá wory y miechy wymyfláią/ rzeżá/ bramuią/ bryzuią. Na iednę głowę álbo ná fzyię/ iáki nakład! *HerbNauka* d8v (*Linde*).]

Zwrot: »kabat(ek) rzezać« [*szyk zmienny*] (3): RZeżyfz brácie ten kábat/ fznurkuy obercuchy/ Náwiążyfz tych feretow/ rozwiefzay lánčuchy. *RejZwierz* 122v; Wierę ia niewiem/ co innego iest ten Dworzánin/ ktory ná woynie niebywał/ [...] á ktory iedno kábaty rzezał/ ftroie wymyślá/ máfzkar pátrzał/ bieśiad fzukał/ grał/ miłował/ błáznował *OrzRozm* R; ále wierz mi iż y owi piefzczófzkowie tego nie prażni/ co tylko iáko Tytyrufowie pod cieniem fobie odpoczywáią/ kábatki rzeżá/ boćiki ciągná/ obercuchy fznurkuią/ perfumy fie trzęfá. *RejZwierc* 159v.

5. *Rzeźbić a. wykonywać płaskorzeźbę; sculpere* PolAnt, Mącz, Cn; *caelare* PolAnt, Cn; *exscalpere, exsculpere, effingere* Cn [w tym: co (= wytwór) (16), co (= materiał) (2); wytwór i materiał (1)] (17) : Proplastes, Który formy rzeże. *Mącz* 303b; PRzy końcu tych tu Książek/ mam cię vpomiónąć

Czytelniku miły/ iż Figury nie wżędzie ták iákoby miály być/ fą vczynióné: przeto iż Miłtrż co ié rzezał/ nie był po temu. *GrzepGeom* Q4.

Zwroty: »kamienie, z kamienia, w kamieniu rzezać« [szyk zmienny] (2:1:1): *Sculptor* eyn bildhawer/ ader fteinhawer. Snicar co obráfy álbo kámnyenye rzeże. *Murm* 182; *BartBydg* 140b; *Sculpo*, Rzeżę/ dłubię/ czinię álbo ciefzę obrázy ták z kámienia yáko y z drzewá. *Mącz* 376b; *KochFrag* 21.

»obraz rzezać« [w tym: z czego (4)] [szyk zmienny] (10): *Murm* 182; *BartBydg* 140b; *Anaglyptes*, *Sculptor* Sznicer/ ten który obrázy rzeże. *Mącz* 8d; *Phidias*, Włafne ymię sławnego fznicerá/ to yeft/ tego który rzeże obrázy ze słoniowych kósci. *Mącz* [297]c; *Scalptor*, Sznicer/ który zwłafzczá vmie ryc kámienie álbo też obrázy rzezać. *Mącz* 370b, 30c, 202b, 217a, 376b, 412c; [czo rzeze obrázy, Snyrczarz, obraznyk, ritodzyal sculptor, signifer idem, celator *ReuchlinBartBydg* E6, T4v].

»rzezać pieczęci« = *sculpere sigilla* *PolAnt* [szyk zmienny] (4): Ktemu wygotowáli kámienie *Onychiny*/ opráwione złotem ofádzeniem/ wyrwfszy imioná Synow Izráelfkich/ robotá fnyrcerfká/ iáko pieczęci rzeżá [*caelatos caelaturis sigilli*]. *BibRadz Ex* 39/6, *Ex* 28/11, 21, 39/14.

Szereg: »malować i rzezać« (1): Máluyćie tę piękná twarz/ y rzeźćie w kámieniu. *KochFrag* 21.

6. *Zabijać ostrym narzędziem, zarzynać; occidere* *Vulg; iugulare, mactare* *PolAnt* [w tym: kogo, co (żywotne) (20)] (25) : [Żydowie] *Dobytká* fámi nierzeżá iedno Rábiewie ich *BielKron* 465, 37v, 465; *Tłuftóć* iecie/ á wełná fię przyodziewacie/ co tłuftfzego rzeżećie/ á drobu nie paściećie. *BudBib Ez* 34/3; *A* oto rádość y wefele zábić byká/ y rzázáć drob *BudBib Is* 22/13, *Lev* 7/2, *2.Par* 29/22, *Is* 29/1; *CzechRozm* 60; *WujNT Act* 10/13, 11/7; [Gdy tedy iuż pánnę miano rzeżáć/ nátychmiałt głos sftał fie niewiedzieć fład *HistTroj Ev*].

rzezać komu [= dla kogo] (1): *CO* báią Poétowie/ że rózné ofiáry Róznym Bogóm czyniono: á práwie bez miáry. To tym (pátrźćie proftoty) natłuftfzće czábány/ To drugim zásię tákże nie chude bárány *Rzezano* *PudlFr* 48.

rzezać na czym (2): *Przy ftronie* brany były ták cztery ftoły/ á fám cztery ftoły/ ná tych ósmi ftolech rzeżáli [ofiary]. *BibRadz Ez* 40/41. *Cf* »rzezać ofiarę«.

W połączeniach szeregowych (4): *BielKron* 24v; *Ten* [syn jednego kupca] potym z oná wielką rádoćią [w rzeźni] rzezał/ bił/ tłułł ony kozy/ ony bárány/ ony cielętá *RejZwierc* 6; *A*żás pánienczka gardlá nie brał/ áżás ich nie mordował/ nie rzázáł/ nie lupił [!]/ nie topił? *ReszPrz* 7; *GrabowSet* S3v.

W porównaniu (1): *Owífem* dla ymienia twojego [Panie] rozmáytemi fmierćiami giniemy/ á tak wáżne zginienie náífie nie ynáczey iáko gdy owce rzeznik rzeże dla póżytku fwego [*Vulg Ps* 43/23]. *RejPs* 66v.

Zwroty: »nożem rzezać« (1): *Nożem fzczyrbátym* nic żywego nie rzeże [Żyd] *BielKron* 464v.

»rzezać ofiarę, na ofiarę, ku ofierze« [w tym: czym (1), na czym (1)] = *immolare holocaustum, mactare* *PolAnt* [szyk zmienny] (4:1:1): tákże ná nich [na stołach] kładli naczynia ktoremi rzeżáli palone y ine ofiáry. *BibRadz Ez* 40/42, *Ez* 40/39; *Cultrarius* alias *victimarius*, *Rzeźnik* v żydów który ná ofiáry bydło rzezał. *Mącz* 71b; *Kto* ofiáry czyni z máiętnośći vbogich/ ieft iáko ten który rzeże fyna ku ofierze przed oycem [*Sacrificans filium coram patre eius*]. *BudBib Eccli* 34/22[24], *Lev* 6/25, 14/13.

[Przen: Aleć mię ách nieftétyfz bárziéy lyná mégo Rzeże śmierć/ pátrzáiąc nań teraz nieżywégo. VegKmita 10.]

7. Wywoływać dotkliwą dolegliwość, ból, kłuć, piec, szczypać, uwierać (2) :

rzezać co (1): owfzem kiedy bárzo tá to ropá ćiecze/ do łuchot człowieká prowadzi/ rzeżąc pendent [= członek męski]/ rániąc pęchérz Oczko 15.

[rzezać w co: Ciężka to/ baczył káždy/ byłá ná Rektorá/ Choćiafz go wy Nurkowie maćie zá Doktorá. Ciepło mu bárzo było/ choć mroz rzezał w wízy ŁaszczPogrom 7.]

rzezać w czym (1): Zaiąc ieft riba iadowita/ á ie⁸⁰ popioł na powiekach [niszczy] włofy wyrwane ktore fá złe, ktore rzeżá w oczu/ tedy iuż nie vroftá drugie. FalZioł IV 36b.

Synonimy: **1.** ciąć, krajać; **a.** odcinać; **b.** ranić; **3.** trzebić, wałaszyć; **5.** dłubać, ryc, rysować; **6.** bić, zabijać; **7.** drzeć, kłóć.

Formacje współrdzenne: rzezać się, narzezać, obrzezać, obrzezać się, odrzazać, podrzezać, poobrzezać, porzezać, porzezać się, przerzazać, rozrzezać, urzezać, urzezać się, wyrzezać, zarzezać, zrzezać, zrzezać się; obrzezować, obrzezować się, poobrzezować, obrzezywać, obrzezywać się, przerzezować, rozrzezować, wyrzezować, zarzezować; rznąć, naderznąć, narznąć, oberznąć, poderznąć, przerznąć, rozerznąć, urznąć, urznąć się, wyrznąć, zarznąć, zerznąć; dorzynać, narzynać, obrzynać, odrzynać, podrzynać, poobrzynać, porozrzynać, pourzynać, przerzynać, przyrzynać, rozrzynać, urzynać, zarzynać, zrzynać, zurzynać.

Cf **MIESZKORZAZ, RZEZANIE, RZEZANY, RZEŻĄCY, RZEŻYKAMIENNIK, [RZEŻYKAMIENŃ], RZEŻYMIESZEK**

MN